

ТАЛАБАЛАРНИ ЭКОЛОГИК ТАФАККУРИНИ РИВОЖЛАНТИРИШДА МУНОЗАРА ДАРСЛАР

Умурзакова Умида Носиржоновна

Навоий Инновациялар Университети доценти, (PhD)

E-mail: umidaumurzakova1980@mail.ru

Аннотация: ушбу мақола талабаларни экологик тафаккурини шакллантиришда мунозара дарсларининг аҳамиятига бағишланган. Замонавий таълимда мазмуни ва моҳиятига кўра мунозара дарслари илмий мунозара дарслари ва эркин мулоҳаза ва фикр алмашувига асосланган дарслар имкониятлари ҳақида фикр юритилган.

Калит сўзлар: замонавий таълим, мунозара дарслари, экологик тафаккур, эркин фикрлар, атроф-муҳит.

Замонавий таълим тизимида амалга оширилаётган ислохотларнинг мазмуни ёш авлодни ақлан ва маънан етук, жамият ва атроф-муҳитга онгли муносабатда бўладиган шахс сифатида тарбиялашга қаратилган бўлиб, фан-техника тараққиёти, жамиятнинг демократлашуви ва ахборот оқимининг ортиши ўқувчи ва талабаларнинг идрок этиш, тафаккурлаш ҳамда таҳлилий фикрлаш қобилиятларини жадал ривожлантирмоқда. Айниқса, экологик муаммоларнинг глобал тус олиши талабаларда атроф-муҳитни билишга бўлган эҳтиёжни янада кучайтирди.

Бугунги таълим олдида турган асосий вазифа — шахснинг билим олишга бўлган эҳтиёжини қондириш билан бирга, унда экологик тафаккур, масъулият ва фаол фуқаролик позициясини шакллантиришдир. Шу сабабли анъанавий дарсларнинг мазмуни ва шаклини янгилаш, таълим жараёнига фаол ва интерактив усулларни жорий этиш зарурати юзага келди. Хусусан, Олий таълим муассасаларида таълим жараёнига тизимли ёндашув асосида маъруза ва семинарлар билан бир қаторда муаммоли ва мунозарали дарслардан фойдаланиш таълим самарадорлигини оширишга хизмат қилиши шубҳасиздир.

Мунозарали дарслар талабаларнинг мустақил фикрлашини, экологик масалаларни таҳлил қилиш ва илмий хулоса чиқариш кўникмаларини ривожлантиради. Ушбу дарслар мазмунига кўра илмий мунозара ва эркин фикрлаш дарсларига ажратилиб, экологик билимларни чуқур ўзлаштириш ва экологик онгни шакллантиришда муҳим аҳамият касб этади.

Демак, мунозарали дарсларнинг мазмуни ва моҳиятига кўра иккига ажратилади:

1. Илмий йўналтирилган мунозара дарслари.
2. Эркин мулоҳаза ва фикр алмашувига асосланган дарслар.

Илмий мунозара дарслари дастурдаги муайян бир мазмуни ўрганишга бағишланади ва бу дарс олдида қуйидаги вазифалар туради.

- ✓ Талабаларнинг интеллектуал фаоллигини ошириш асосида фанни ўзлаштиришга бўлган қизиқишни кучайтириш ва билимларни чуқурлаштириш.
- ✓ Аввал шаклланган билим ва кўникмаларни янги педагогик вазиятларда қўллашга рағбатлантириш орқали талабаларнинг янги билимларни эгаллаш жараёнини фаоллаштириш
- ✓ Талабалар билимида мавжуд ноаниқ ва тушунарсиз жиҳатларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш орқали билим олишга бўлган қизиқиш ва интилишни ривожлантириш.
- ✓ Фикр билдириш маданиятини ривожлантириш асосида талабаларнинг ўз нуктаи назарини қисқа, раво ва далилли ифода этиш кўникмаларини шакллантириш.

Илмий мунозарали дарслар “Марказий Осиёда сув ресурсларидан фойдаланишни оптималлаштириш”, “Глобал иқлим ўзгаришининг экологик оқибатлари” каби долзарб экологик мавзулар асосида ташкил этилади. Бундай дарслар талабаларнинг экологик тафаккурини, таҳлилий ва танқидий фикрлаш қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилади.

Илмий мунозарали дарсларни ташкил этиш тузилмаси қуйидаги босқичларни ўз ичига олади:

1. **Кириш босқичи.** Ўқитувчи дарс мавзуси, мақсад ва вазифаларини белгилайди, мунозара марказида турган илмий-муаммоли масалаларни аниқлайди ҳамда талабалар гуруҳлари учун бажариладиган интерактив топшириқларни тақдим этади.
2. **Фаоллаштириш босқичи.** Талабалар фаолияти мунозарали ва муаммоли вазифаларни таҳлил қилиш, ечим вариантларини ишлаб чиқишга йўналтирилади.
3. **Мунозара босқичи.** Гуруҳлар ўртасида илмий баҳс ва фикр алмашуви ташкил этилиб, ҳар бир гуруҳ ўз нуқтаи назарини далиллар асосида ҳимоя қилади.
4. **Таҳлил ва умумлаштириш босқичи.** Ўқитувчи мунозара жараёнида кўтарилган асосий муаммолар, илмий ғоя ва тушунчаларни тизимлаштиради, оптимал ечимларни белгилаб, умумий хулоса чиқаради.
5. **Баҳолаш.** Мунозара жараёнида фаол иштирок этган талабалар рейтинг тизими асосида баҳоланади ва рағбатлантирилади.
6. **Уйга вазифа.** Уйга берилган вазифалар тушунтирилади, талабаларнинг ўз-ўзини баҳолаши ва фикр-мулоҳазалари ташкил этилади.
7. **Яқунловчи босқич.** Дарс мазмуни бўйича умумий хулосалар чиқарилиб, эришилган ўқув натижалари белгилаб олинади.

Биз қуйидаги "Экологик муаммолар" мавзусидаги экологик муаммолар таснифига бағишланган илмий мунозара дарсига тўхталамиз. Ўқитувчи дарсни кириш сўзи билан бошлаб, ўқувчилари бешта гуруҳларга ажратади ва аудиторияда талабаларни доира шаклида жойлаштирилади.

Ўқитувчи масалалар ёзилган коғозни гуруҳларга тарқатади. ва масалаларни ўртага ташлайди.

1-масала. Маълумки, сўнгги йилларда иқлим ўзгариши ва антропоген таъсирлар натижасида Марказий Осиёдаги йирик чучук сув манбаларида сув захиралари қисқариб бормоқда. Илмий маълумотларга кўра, айрим кўл ва сув омборларида сув сатҳи ўртача йилига 0,5 метрга камаймоқда. Агар ушбу тенденция сақланиб қолса ва сув ресурсларини тежаш бўйича самарали чоралар кўрилмаса, сув ҳавзасининг ўртача чуқурлиги 25 метр бўлган қисми 50 метргача пасайиши учун неча йил талаб этилади?

2-масала. Сайёрамиздаги йирик шаҳарлар ва индустриал ҳудудларда ҳаво сифати кескин ёмонлашмоқда. Халқаро экологик тадқиқотларга кўра, глобал иқлим ўзгариши ва саноат чиқиндилари туфайли шаҳарларда ҳар йили ўртача 2 миллион тонна зарарли моддалар атмосферага чиқарилади. Агар бу тенденция давом этса ва ҳаво ифлосланишини камайтириш учун самарали чоралар кўрилмаса, аҳоли соғлиғи ва шаҳар экотизимида қандай оқибатлар юзага келиши мумкин? (Кўшимча топшириқ: талабалардан ҳаво ифлосланишига сабабчи омилларни таҳлил қилиш; зарарли моддаларнинг глобал ва маҳаллий экотизимга таъсирини муҳокама қилиш; мунозара орқали ижобий экологик ечимлар бўйича фикр алмашиш.)

3-масала. 1 миллион аҳоли яшайдиган шаҳарда маиший чиқиндилар йилига 500 минг тоннадан ошади. Агар чиқиндиларни қайта ишламасдан полигонларга жойлаштириш давом этса, 1 тонна чиқинди ўртача 25 м² ер майдонини ифлослантиради. Полигонлар учун йилига қанча ер майдони талаб этилади? (**Кўшимча савол:** Муаммони камайтириш учун қандай барқарор экологик ечимлар таклиф қилиш мумкин?)

4-масала. 1 тонна пластик чиқинди тахминан 0,1 км² океан юзасини ва экотизимни зарарлантиради. Агар 20 000 тонна пластик чиқинди чиқиндиларини баҳор ва ёз ойларида қўйилса, қанча майдон океан ва соҳил экотизими зарарланади?

Мунозарали дарслар талабаларнинг мустақил фикрлашини, экологик масалаларни таҳлил қилиш ва илмий хулоса чиқариш қўникмаларини ривожлантиради. Талабаларнинг экологик тафаккури ва муҳокама қилиш қобилияти ривожлантирилади, ҳисоб-китоб ва тахлилий қобилиятлари мустаҳкамланади, барқарор ривожланиш ва ресурсларни тежаш чоралари ҳақида фикрлаш қўникмалари шаклланади.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙИХАТИ

1. Абдурахмонов Қ.Х. Экология ва барқарор ривожланиш асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019.
2. Бекмуродов М.Б., Нурматов Ш.Р. Замонавий педагогик технологиялар. – Тошкент: Фан ва технологиялар, 2020.
3. Вахобов А.В. Экологик таълим ва тарбия назарияси. – Тошкент: Янги аср авлоди, 2018.
4. Давлетов С.Д. Экологик онг ва экологик тафаккурни шакллантириш муаммолари. – Самарқанд: СамДУ нашриёти, 2017.
5. Жўраев Р.Х. Олий таълимда интерактив таълим усуллари. – Тошкент: Педагогика, 2021.
6. Кларин М.В. Инновационные модели обучения в высшей школе. – Москва: Педагогика, 2019.
7. United Nations. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – UNESCO, 2017.